

І. М. Фецько,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ, ОБЛАДНАННЯ ТА УСТАТКУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ МУЗЕЙНИЦТВА

У статті досліджено особливості лексико-семантичних відношень (синонімії й антонімії), виявлено низку граматичних ознак музейних термінів, проаналізовано властивості музейної терміносистеми у структурно-му аспекті, з'ясовано специфіку її елементів.

Ключові слова: *терміносистема, музейництво, структурно-семантичний аналіз, термінологічна синонімія й антонімія, терміни-словосполучки.*

В статье исследованы особенности лексико-семантических отношений (синонимия и антонимия), выявлен ряд грамматических особенностей музейных терминов, проанализированы свойства музейной терминотерминосистеми в структурном аспекте, выяснена специфика ее элементов.

Ключевые слова: *терминотерминосистема, музееведение, структурно-семантический анализ, терминологическая синонимия и антонимия, термины-словосочетания.*

The article explores the specificity of lexical and semantic relationships (synonymy, antonymy). The research has revealed a number of grammatical hallmarks of the terms in question. It analyses the properties of the Museum Term System in a structural aspect and clarifies the specificity of its elements.

Key words: *system of terms, Museology, structural and semantic analysis, terminological synonymy and antonymy, term combinations.*

Терміни, що виражають поняття, які зараховують до якої-небудь однієї галузі людської діяльності чи людського пізнання не існують ізольовано, а об'єднуються в систему, яка в ідеальному випадку відображає систему знань в цій галузі; як правило, така система виступає у вигляді ієрархічної класифікації, тобто групи понять, пов'язаних між собою тематично та на основі родо-видових відношень [1, с. 142].

Термінології властиві ті самі тенденції, що й мові загалом. Її розвиток зумовлено зовнішніми (екстралінгвальними) та внутрішніми (інтралінгвальними) чинниками. Нерідко екстралінгвальні чинники відіграють важливу роль у творенні певної номінації. Однак зовнішні чинники розвитку мови не діють незалежно від внутрішніх, зумовлених певними системними відношеннями. Позамовні чинники можуть сприяти чи, навпаки, заважати, прискорюючи чи сповільнюючи відповідні процеси [4, с. 3].

Кожен термін є невід'ємним елементом термінологічної системи, під якою розуміють сукупність елементів цілого, між котрими існує особливий та тривалий зв'язок і які адекватно висловлюють систему понять теорії та описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності. Сукупність зв'язків у межах такого цілого визначає його структуру [2, с. 151].

Система термінів будь-якої науки є певною множинністю взаємопов'язаних елементів, що є стійкою єдністю і цілісністю, наділеною певними властивостями й закономірностями [11, с. 35]. Термінологічні системи різних наук в останні десятиліття стали об'єктом всебічного зацікавлення й наукового дослідження сучасних українських мовознавців. Проблема терміна й терміносистеми є актуальною у зв'язку з упорядкуванням останніх. Про це свідчить поява великої кількості мовознавчих праць, які присвячено вивченню становлення, системної організації різних галузевих термінологій.

На сучасному етапі систематизація українських терміносистем окремих галузей набуває особливого значення. Вивчення музейної лексики в мовознавстві становить інтерес як для лінгвістів, так і для фахівців сфери музейництва, оскільки ця галузь останнім часом активно розвивається.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених різним галузевим терміносистемам, окремі терміносистеми залишаються практично не дослідженими. До них належить, зокрема, терміносистема музейництва як один з пластів термінологічної лексики, яка ще не підлягала системному аналізу. Це й становить **актуальність цього дослідження**.

Українська музейна термінологія лише нещодавно потрапила в поле зору філологів і стала предметом лінгвістичних досліджень. До сучасних досліджень музейної термінології належать статті О. Перелигіної [9], Р. Микульчика та П. Слободяна [6, с. 7].

Поширення та розвиток музейної галузі сприяли виникненню в лексичній системі мови особливих найменувань. У системі термінології музейництва наявні досить великі тематичні групи, що позначають: музейні заклади та установи; види музейних закладів; предмети, обладнання та устаткування; музейні підрозділи; музейні території, приміщення та їхні частини; довідкові музейні елементи та інформаційні структури тощо. У цьому дослідженні зосередимо увагу на різноаспектному аналізі термінів, що називають предмети, обладнання та устаткування.

Метою статті є аналіз лексико-семантичних, структурних особливостей термінів на позначення предметів, обладнання та устаткування в українській музейній термінології, які зафіксовано у «Словнику-довіднику термінології музейництва» Р. Микульчика [8] та в словнику-довіднику «Природнична музейна термінологія» О. Климишина [3].

Вивчення лексичної системи мови проводять в декількох напрямках. Один з них – вивчення історії окремого слова, яке живе й розвивається лише за тісного контакту з іншими словами. Інший напрямок – вивчення історії як конкретних груп слів, так і терміносистеми конкретної галузі.

За походженням українська музейна термінологія надзвичайно різноманітна. Серед термінів, що позначають предмети, обладнання та устаткування маємо передусім терміни **латинського походження**. Із латини

походять такі лексеми: *артефакт* (лат. штучно зроблений) – матеріальний об'єкт, створений унаслідок людської діяльності [8, с. 16]; *дублікат* (лат. подвоєний) – предмет, створений для того, щоб замінити оригінал з метою передати його вигляд, основні характеристики, а також іншу інформацію про нього [8, с. 31]; *гербарій* (лат. травник) – систематична колекція спеціально зібраних, засушених і змонтованих на аркушах паперу рослин, призначена для наукового опрацювання [3, с. 40]; *експонат* (лат. «виставляю на показ») – музейний предмет, який виставлено для огляду; є структурною одиницею експозиції й становить основу музейної комунікації [8, с. 36]; *колекція* (лат. збирання) – сукупність предметів, зібраних за яким-небудь принципом [8, с. 51]; *модель* (лат. міра, аналог, зразок) – предметне, здебільшого зменшене відтворення тривимірного об'єкта, що зберігає конструктивні принципи й фактуру оригіналу [8, с. 63]; *оригінал* (лат. первісний, природжений) –

1) предмет, виготовлений першим з низки аналогічних; 2) предмет, який не має аналогів, унікальний предмет [8, с. 83] інші.

Серед назв предметів, обладнання та устаткування є також терміни й **грецького походження**. Грецька мова стала джерелом для таких термінів: *голограма* (гр. повний запис) – спосіб записування просторової структури світлової хвилі й одержання об'ємного зображення предмета [3, с. 43]; *панорама* (гр. «все оглядаю») – картина великих розмірів з об'ємним переднім планом, розміщена вздовж стіни круглого приміщення [8, с. 87] та ін.

Однією з найважливіших системотворчих категорій у лексиці вважають синонімію. На думку багатьох науковців, слова ніколи не існують самостійно, й нове слово повинне зіткнутися із синонімами й антонімами, значення яких воно до певної міри змінить, водночас зміниться й ланцюг асоціацій..

Деякі термінологи трактують синонімію як ваду, негативну ознаку, оскільки синоніми перевантажують пам'ять і вимагають додаткових зусиль для засвоєння. Однак більшість мовознавців вважають, що термініні синоніми потрібні, бо кожен із них по-різному розкриває зміст поняття. Тому, поряд із загальновизначною тезою про недоречність синонімів для термінології, уже «усталеною стала думка про синонімію як невід'ємну ознаку термінної лексики» [5, с. 100].

Терміни-синоніми розрізняють з погляду структури. В українській музейній термінології серед назв предметів, обладнання та устаткування виявлено паралельне вживання: 1) однослівних термінів: *авдіоматеріали* – *фонозаписи*, *відтворення* – *дублікат*, *збирання* – *колекція*, *панорама* – *діорама*, *підробка* – *фальсифікат*, *чучело* – *опудало* та ін.; 2) однослівного терміна й словосполучки: *музеалія* – *автентичні виражальні засоби*, *експозит* – *музейний експонат*, *планшет* – *монтажний аркуш експозиції*, *раритет* – *рідкісний предмет* та ін.; 3) термінів-словосполук: *гербарний екземпляр* – *гербарний зразок*, *експозиційне обладнання* – *експозиційне устаткування*, *жива картина* – *жива експозиція*, *монтажний аркуш експозиції* – *монтажний лист експозиції*, *музейна збірка* – *музейне збирання*, *музейне обладнання* – *музейне устаткування*, *речова пам'ятка* – *речове джерело* та ін.; 4) терміна-словосполучки й відповідної аббревіатури: *експозиційний допоміжний матеріал* – *ЕД* та ін.

Крім синонімії багатьом галузевим термінологіям властива й варіантність, тобто формальна видозміна того самого слова (словосполучки) без порушення тотожності значень. В українській музейній термінології виявляємо синтаксичні варіанти – словосполучки з різними можливими видами граматичного зв'язку в термінологічних словосполучках: *історико-культурна пам'ятка* – *пам'ятка історії та культури* та ін.

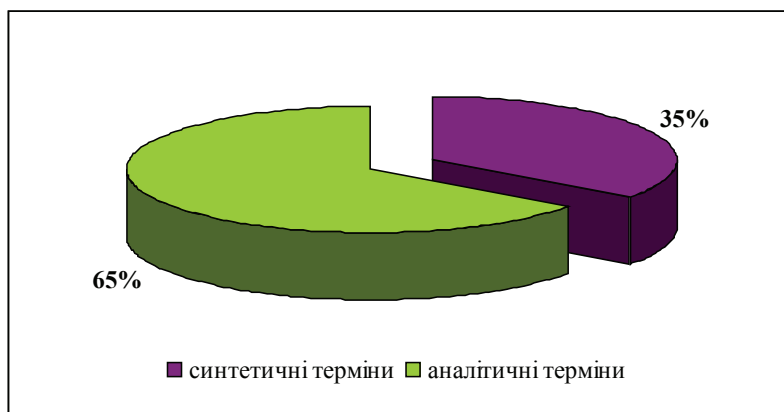
Явище синонімії тісно пов'язане з антонімією. Терміни-антоніми в українській мові характеризуються цілком визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю й розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною функцією. Основною антонімією, що утворюють найпростішу групу слів (пару), є, як відомо, наявність протилежності слів і понять. При цьому «антонімічними можна вважати слова, що протиставляються за найбільш загальною та істотною для їхнього значення семантичною ознакою, характеризуючи явища одного плану й перебуваючи на крайніх позиціях відповідної лексико-семантичної парадигми» [12, с. 183].

Одним із способів вираження протилежного поняття серед назв предметів, обладнання та устаткування є приєднання до терміна стверджувальної семантики заперечної частки **не**, яка фактично виконує роль префікса. Як відомо, префікс **не-** виражає значення «заперечення», «відсутності тієї чи іншої ознаки», тому в антонімічній парі виникає відношення повної протилежності, наприклад: *державна частина музейного фонду України* – *недержавна частина музейного фонду України* тощо.

За частинимовною належністю серед назв предметів, обладнання та устаткування наявні терміни-іменники чоловічого роду (*артефакт*, *гербарій*, *депозит*, *дублет*, *дублікат*, *ексикат*, *експозит*, *експонат*, *ковпак*, *макет*, *медальйон*, *муляж*, *оригінал*, *планшет*, *раритет*, *склопакет*, *стелаж*, *стенд*, *тримач*, *турнікет*, *фальсифікат* та ін.), жіночого (*бутафорія*, *гальваноскопія*, *голограма*, *діорама*, *збірка*, *ксерокопія*, *модель*, *пам'ятка*, *панорама*, *підставка*, *реліквія*, *трибуна*, *тумба*, *фотокопія* та ін.) та середнього (*збирання*, *опудало*, *періоджерело*, *токування* та ін.).

За структурою усі терміни поділяють на синтетичні (однослівні) та аналітичні (багатослівні) терміни. Серед термінів на позначення предметів, обладнання та устаткування домінують аналітичні терміни (див. діаграму 1), що свідчить про надзвичайну продуктивність аналітичного способу в термінотворенні. Це зумовлено потребою уточнити наукові поняття, а терміни-словосполучки, на відміну від термінів-однослівів, виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам [10, с. 173].

Відповідно до кількості складників різноманітні музейні терміносполучки можна поділити на такі структурні типи: двокомпонентні (*археологічна знахідка*, *археологічне збирання*, *архівна колекція*, *геральдична пам'ятка*, *гербарний екземпляр*, *група надходження*, *динамічне освітлення*, *дублювальна поверхня*, *експозиційне обладнання*, *макет експозиції*, *музейна збірка*, *наповнення виставки*, *обсяг виставки*, *освітлення експозиції* та ін.), трикомпонентні (*автентичні виражальні засоби*, *джерельна база експозиції*, *засоби оформлення експозиції*, *комплекс археологічних знахідок*, *матерія експозиційної оповіді*, *монтажний аркуш експозиції*, *натуральний експозиційний комплекс*, *національна культурна спадщина* та ін.), які найчастіше виникають як ускладнення двокомпонентних словосполук.

Діаграма 1. Структурна класифікація музейних термінів на позначення предметів, обладнання та устаткування

Трикомпонентні термінологічні сполуки менш продуктивні, проте кількість їхніх різновидів є більшою, адже зі збільшенням кількості компонентів зростає й можливість їхнього структурного комбінування для творення нових термінів і називання понять [10: 174]. Серед найменувань предметів, обладнання та устаткування в українській музейній термінології зафіксовано й значну кількість багатоконпонентних, які мають різну кількість складників, зокрема чотириконтонентні: *нерухомий об'єкт культурної спадщини, пам'ятка музейного фонду України, тематична група музейних предметів*; п'ятикомпонентні: *державна частина музейного фонду України, недержавна частина музейного фонду України*. Як бачимо, полілексемні терміноодиниці переважають над монолексемними, що є характерною рисою сучасних термінологій європейських мов. Найпоширенішими є дво- та трикомпонентні терміни. Вони добре відповідають вимозі точної номінації.

Отже, музейна термінологія як невід'ємна частина лексичної системи мови постійно розвивається, оскільки в її межах відбуваються такі процеси, як зникнення одних і поява інших термінів, уживання старих термінів у новому значенні, заміна одних термінів іншими, ліквідація паралельних форм. Розвинута національна музейна термінологія є свідченням високої духовної культури, що дає підставу прогнозувати її збагачення новими чи забутими номінаціями. Процес удосконалення музейної термінології безпосередньо пов'язаний з розвитком музейної культури. Музейні терміни становлять лексику, яка на сучасному етапі збагачується досить інтенсивно, що є яскравим відображенням розвитку мови й суспільства. І в процесі подальшого формування цього словникового фонду справа його вдосконалення набуває дедалі більшого значення. На підставі сказаного можна зробити висновок про багатство й різноманітність музейної лексики, необхідність її вивчення. Як і сама галузь музейної сфери, її термінологія активно формується і перебуває на етапі становлення і нормалізування.

Література:

1. Біян Н. Лексико-семантична та структурна класифікація термінів у галузі туризму в англійській мові / Н. Біян // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 142-149.
2. Дорошенко С. М. Про польову структуру української термінології нафтогазової промисловості / С. М. Дорошенко // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 151-159.
3. Климишин О. С. Природничка музейна термінологія : словник-довідник / О. С. Климишин. – Львів, 2003. – 244 с.
4. Кочан І. Термінологія: національна чи міжнародна? / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 3-8.
5. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / О. Мартиняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 100-103.
6. Микульчик Р. Проблеми укладання словника-довідника термінології музейної справи // Українська наукова термінологія : зб. матер. наук.-практ. конф. «Українська термінологія. Суспільні та гуманітарні науки», Київ, 12 листопада 2010 р. – К. : Наук. думка, 2010. – № 3. – С. 183-190.
7. Микульчик Р. Словник-довідник з термінології музейної справи / Р. Микульчик, П. Слободян // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 676. – С. 107-110.
8. Микульчик Р. Словник-довідник термінології музейництва / Р. Микульчик, П. Слободян, Є. Діденко, Т. Рак. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 128 с.
9. Перелигіна О. До проблеми вживання терміна «експонат» у музеєзнавчій літературі / О. Перелигіна // Музей ХХІ століття : актуальні проблеми сьогодення : Мат. наук.-практ. конф. до 115-ї річн. Львів. істор. музею. Львів, 12 жовт. 2008 р. / Ред. кол. : О. Роман та ін.; Львів. істор. музей. – Л. : Новий час, 2008. – С. 82-88.
10. Процик І. Термінологія спортивного права / І. Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 171-174.
11. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія : формування та функціонування / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 103 с.
12. Черненко І. Антономічні відношення в українській термінології туризму / І. Черненко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 183-186.